

JĒDZIENU NOŠĶĪRUMS NO
TERMINOLOĢIJAS TEORIJAS UN
PRAKSES VIEDOKĻA

Prof. *Dr.habil.med.* Māris BALTIŅŠ

Valsts valodas centrs

11.03.2016.

VAJADZĪBA PĒC JAUNIEM TERMINIEM

Jauni apzīmējumi nepieciešami, ja:

- Rodas jaunas lietas vai parādības;
- Būtiski mainās konceptuālā izpratne par kādu jautājumu;
- Kādu iemeslu dēļ iepriekš lietotais termins neapmierina daļu lietotāju (tas visbiežāk saistīts ar šķietamu attiecīgā apzīmējuma ekspresivitāti, kas nereti ierobežo tā lietojumu).

Jāuzsver, ka trešajā grupā atšķirības varētu būt valodspecifiskas (valodas īpatnību, apzīmējuma struktūras, politiski angažēta lietojuma, politikorektuma tradīciju u.c. faktoru dēļ), tādēļ tās nav tieši pārnesamas no vienas valodas uz otru.

PASAULES VESELĪBAS ORGANIZĀCIJAS SKAIDROJUMS

What do we mean by "sex" and "gender"?

Sometimes it is hard to understand exactly what is meant by the term "gender", and how it differs from the closely related term "sex".

"Sex" refers to the biological and physiological characteristics that define men and women.

"Gender" refers to the socially constructed roles, behaviours, activities, and attributes that a given society considers appropriate for men and women.

To put it another way:

"Male" and "female" are sex categories, while "masculine" and "feminine" are gender categories.

Aspects of sex will not vary substantially between different human societies, while aspects of gender may vary greatly.

Franču versijā attiecīgi: sexe un genre.

IZVILKUMS NO STAMBULAS KONVENCIJAS

4. pants. «3. Konvencijas dalībvalstis garantē to, ka, īstenojot šīs Konvencijas noteikumus, it īpaši veicot vardarbības upuru tiesību aizsardzības pasākumus, nenotiek nekāda diskriminācija neatkarīgi no tā, vai šādas diskriminācijas pamatā ir dzimums, sociālais dzimums, rase, ādas krāsa, valoda, reliģiskā pārliecība, politiskie vai citi uzskati, nacionālā piederība, sociālā izcelsme, piederība mazākumtautībai, īpašums, izcelšanās, dzimumorientācija, dzimuma identitāte, vecums, veselības stāvoklis, invaliditāte, ģimenes stāvoklis, migranta vai bēgļa statuss vai cits statuss.»

Dažādās valodās risinājumi atšķirīgi, varbūt visprecīzāk «bioloģiskais vai sociālais dzimums», kaut gan daudzu valodu variantos šai vietā lietots tikai vārds «dzimums», pat, ja pie terminu skaidrojuma dots citāds ekvivalents.

SOCIĀLAIS DZIMUMS VAI DZIMTE

Dzimte:

it kā Jura Alunāna darināts jaunvārds, ME šādā nozīmē netiek minēts.

«Leksiski gramatiska (nomena) kategorija.» (LLVV, 2. sēj., 1973., 454. lpp.)

«657.§ Lietvārdiem – dzīvu būtņu nosaukumiem – dzimtes nošķiršana parasti ir saistīta ar apzīmējamo būtņu piederību pie bioloģiskā vīriešu vai sieviešu dzimuma.» (Latviešu valodas gramatika, 2013. 328. lpp.)

Dzimums:

«**1.** Pazīmju kopums, kas nosaka organisma iedalījumu vīrišķajos un sievišķajos īpatņos. *Noteikt augļa dzimumu. // Viens no diviem pretējiem (vīrišķajiem un sievišķajiem) dzīvo organismu veidiem. Sieviešu, vīriešu dz. Abu dzimumu personas. Stiprais dz. sar. – vīrieši. Vājais (arī skaistais, daiļais) dz. sar. – sievietes.*

2. novēc. Izcelšanās (parasti šķiriskā nozīmē); kārtā. *Augsta, muižnieku dzimuma cilvēki. Cilvēku dz. – cilvēki; cilvēce.»* (MLVV, skatīta tiešsaitē)

MŪŽĪGĀ TULKOTĀJA UN TERMINOLOGA DILEMMA

Saskaroties ar diviem vai vairākiem kādas lietas vai parādības apzīmējumiem svešā valodā, allaž nākas atbildēt uz jautājumu, vai tie lietoti kā sinonīmi un tiem atbilst viens vārds mērķvalodā vai tomēr ne.

Tas cieši saistīts ar t.s. mākslīgo sinonīmu problēmu, proti, vai cenšoties atrast divus vai vairāk apzīmējumus gadījumos, kad tik daudz tiek lietoti avotvalodā, mēs bieži radām papildu neskaidrības, nevis iegūstam niansētākas izteiksmes iespējas.

Ja vārdam «*gender*» noteiktos kontekstos ir atšķirīga nozīme no «*sex*», tad atšķirīgi tie jāatveido tikai šajos gadījumos, bet ne visos.

DAŽI PIEMĒRI ES KONTEKSTĀ (no IATE datubāzes)

- *Sex gap, gender gap, gender disparity, gender inequality* – dzimumu atšķirība;
- *Female genital mutilation, female gender mutilation* – sieviešu dzimumorgānu kropļošana;
- *United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women - ANO*
Dzimumu līdztiesības un sieviešu iespēju veicināšanas iestāde;
- *European Institute for Gender Equality* – Eiropas Dzimumu līdztiesības institūts (daudzās valodās te risinājums «sieviešu un vīriešu»);
- *Gender reassignment* – dzimuma maiņa;
- *Gender equality* – dzimumu līdztiesība, vīriešu un sieviešu līdztiesība, sieviešu un vīriešu līdztiesība;
- *Gender segregation, sex segregation* – dzimumu segregācija;
- *Gender sensitive* – dzimumu līdztiesības aspektu ņemšana vērā (nav veiksmīgs!);
- *Gender mainstreaming* – integrēta pieeja dzimumu līdztiesības nodrošināšanai.

DAŽI SECINĀJUMI

- ES tiesību aktos un terminu datubāzē IATE vērojams termins *gender* lietojums neļauj droši spriest, ka tā jēdzieniskā nozīme nebūtu daudzos gadījumos visprecīzāk atveidojama kā «dzimums»;
- Šādos gadījumos atšķirīgi atveidojumi nepieciešami tikai tekstos, kuros paralēli ar atšķirīgu nozīmi lietoti abi angļu termini (*sex* un *gender*), tad jāmeklē kontekstam atbilstošs risinājums, vai arī teorētiskos apcerējumos, kuros patiesi uzsvērtā dzimumlomas sociālā dimensija;
- Nav izslēgts, ka vairīšanās no vārda *sex* angļu valodā saistīta ar tā potenciālo pārprotamību (sekss vai dzimums).